

Zuzanna Drożdżak

Socjologia analityczna jako uniwersalny program badawczy umożliwiający głębokie wyjaśnienie zjawisk społecznych i skuteczne projektowanie polityk publicznych

Zarządzanie Publiczne nr 24-25 (2-3), 168-176

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zuzanna Drożdżak

Socjologia analityczna jako uniwersalny program badawczy umożliwiający głębokie wyjaśnienie zjawisk społecznych i skuteczne projektowanie polityk publicznych

Wielość podejść teoretycznych w socjologii nie przekłada się na moc wyjaśniającą tej dyscypliny, która często przestaje na opisie rzeczywistości społecznej w pewnych abstrakcyjnych kategoriach. Z krytyki tej słabości wyrasta postulat stosowania perspektywy socjologii analitycznej. Jest to program badawczy zakorzeniony w strukturalnym indywidualizmie metodologicznym. Zakłada on, że cechy zbiorowości wynikają ze złożenia cech budujących je jednostek, zakorzenionych jednak w strukturach społecznych. Ten program, w centrum uwagi stawiający pojęcie mechanizmu społecznego, umożliwia powiązanie sfery mikro- i makroaktywności człowieka i jej konsekwencji – nie tylko tych planowanych i nie tylko tych racjonalnych. Podejście socjologii analitycznej daje nadzieję na redukcję niepewności generowanej przez świat społeczny oraz jest obietnicą lepiej zbadanych i lepiej zaprojektowanych polityk publicznych.

Słowa kluczowe: socjologia analityczna, mechanizm społeczny, strukturalny indywidualizm, polityki publiczne.

1. Wprowadzenie

Wieloparadygmatyczność socjologii nie przekłada się na jej moc wyjaśniania zjawisk społecznych

Nauki społeczne dzielą razem z innymi dziedzinami nauki dążenie do systematycznego opisu i wyjaśnienia obserwowanych zjawisk, przy czym odróżniają się naciskiem kładzionym na wieloaspektowość i wieloparadygmatyczność. Cechą charakterystyczną socjologii jest brak dążenia do odnalezienia „właściwej” perspektywy czy też nadrzędnego paradygmatu. Przyjmuje się, że dane zjawisko społeczne można opisać bądź wyjaśnić na wiele równorzędnych, komplementarnych lub konkurencyjnych sposobów. Każdy z nich będzie akcentował wybrany aspekt rzeczywistości społecznej kosztem innego, nie negując jednak istnienia tego ostatniego. I tak – posługując się przykładem najprostszym i w pewnym uproszczeniu – teorie funkcjonalne będą opisywały byt społeczny, wskazując je-

go komplementarne elementy, oraz wyjaśniały jego trwanie i przemiany poprzez ewolucję, podczas gdy teorie konfliktowe będą go postrzegały jako wypadkową ciągle ścierających się sił, okresowo ulegającą gwałtownym przemianom. Jednocześnie jednak nie ma wątpliwości, że trwanie społeczeństwa w stanie dynamicznej równowagi jest możliwe dzięki współwystępowaniu w nim elementów uporządkowanych w struktury oraz sił konfliktowych. Ta własność nauk społecznych w ciągu zaledwie stulecia istnienia współczesnej socjologii doprowadziła do powstania całego szeregu perspektyw teoretycznych, za pomocą których opisać można obserwowane przez badacza fakty społeczne.

Niestety, wiele z tych perspektyw to propozycje jedynie deskryptywne, nieoperacyjne, nieoferujące spójnego, systematycznego programu dochodzenia do wiedzy i weryfikacji postawionych hipotez badawczych. Typowa dla socjologii obfitość możliwości opisu nie przekłada się niestety na zwiększenie możliwości wyjaśnienia zjawisk społecznych, nie wspominając już o znikomym potencjale wywierania jakiegokolwiek wpływu na wyjątkowo złożoną rzeczywistość społeczną. Dodatkowo przyrost najnowszych kategorii teo-

retycznych i społecznych metafor, różnego typu „społeczeństw” i rozmaitych „nowoczesności”, podkreślających płynność, nieuchwytność, rosnącą w geometrycznym tempie złożoność oraz wielość perspektyw aktorów i niemożliwość dostarczenia do prawdy, *de facto* obnaża tylko bezradność człowieka wobec skomplikowania kreowanej przez niego rzeczywistości.

Socjologowie w służbie polityk publicznych, nastawieni w swojej pracy badawczej na ich projektowanie i ocenę ich działania, mogą odczuwać ten niedostatek swojej dyscypliny szczególnie boleśnie. M.in. socjologia analityczna może być dla nich atrakcyjną propozycją rozwiązań redukujących, nie zaś wzmagających niepewność. Być może w sposób szczególny będą oni zainteresowani coraz śmielej podnoszonymi przez ostatnie lata postulatami socjologii analitycznej, będącej przede wszystkim epistemologiczną propozycją wyjaśniania faktów społecznych. Dodajmy przy tym – propozycją nienową i niewywrotową, o czym za moment. W ostatnich latach ukazało się kilka publikacji przybliżających międzynarodowemu czytelnikowi propozycję socjologii analitycznej (zob. „Literatura”), przy czym najważniejszym dziełem z tego zakresu jest obszerny tom pod redakcją Petera Hedströma oraz Petera Bearmana *The Oxford Handbook of Analytical Sociology* (2009), którzy na kartach owej książki w sposób otwarty i szczerzy dzielą się z czytelnikami nadzieją, że socjologia analityczna stanie się w XXI w. głównym nurtem przyczyniającym się do odrodzenia tej dyscypliny, przeżywającej obecnie impas. Ta oraz inne pozycje z biblioteki socjologa analitycznego powoli zwracają coraz większą uwagę – wywołując zarówno aplauz, jak i krytykę – na światowych forach socjologicznych (Smangs 2012; Leuridan 2012).

Program poznawczy socjologii analitycznej wynika z ontologicznego założenia, że społeczeństwo jest przede wszystkim wytworem działających jednostek. Socjologia analityczna nie stoi w sprzeczności z socjologią ogólną ani też z żadnym jej nurtem, ale oferuje pewną strategię działania, która prowadzi od obserwacji zjawiska do jego głębokiego zrozumienia. Cechą wyróżniającą program socjologii analitycznej jest tzw. strukturalny indywidualizm zakładający, że co prawda cechy zbiorowości ludzkich można wyprowadzić z cech jednostek tworzących owe zbiorowo-

ści, jednakże zbiorowa przynależność działających podmiotów oraz ich uwikłanie w strukturę społeczną wpływają na podejmowane przez nie działania. Tym samym odkryte i podatne na operacjonalizację stają się związki pomiędzy sferą mikro działalności człowieka i makrostrukturą będących efektem tego działania.

Za praojca socjologii analitycznej można uważać Maksa Webera, autora najpopularniejszej w socjologii teorii działania społecznego, także przez wzgląd na postulowany przez niego indywidualizm metodologiczny oraz bliskie socjologii analitycznej rozumowanie prowadzące do ustalenia związku etyki protestanckiej z rozwojem kapitalizmu (Weber 1994). Współczesne ujęcia socjologii analitycznej zakotwiczone są mocno w tradycji mertonowskiej i bliskie idei teorii średniego zasięgu (Merton 1957). Spośród współczesnych autorów za kluczowych dla programu socjologii analitycznej uważa się Jona Elstera, Raymonda Boudona, Thomasa Schellinga i Jamesa Colemana (Hedström 2005), choć w poczet inspiratorów tego programu zaliczani są także tacy myśliciele, jak Alexis de Toqueville, George Homans czy Talcott Parsons. Ponadto zasady socjologii analitycznej są uznawane i stosowane przez wielu myślicieli i badaczy, którzy nie identyfikują się z tym nurtem w sposób bezpośredni.

2. Byt społeczny i jego poznanie

Punktem wyjścia dla badania przeprowadzonego zgodnie z analityczną strategią omawianą w niniejszym tekście jest często obserwacja zjawiska społecznego na poziomach instytucji, struktury lub ogólnospołecznym. To te społecznie doniosłe zjawiska – struktury społeczne, kulturowo uwarunkowane zachowania, działania masowe – wymagają socjologicznego (a nie np. psychologicznego lub ekonomicznego) zrozumienia, co jest tożsame z ich wyjaśnieniem w kategoriach przyczynowo-skutkowych. Charakterystyczne ogólne pytanie socjologii analitycznej brzmi: „W jaki sposób obserwowane na poziomie makrospołecznym zjawisko może zostać wyjaśnione poprzez badanie funkcjonowania podmiotów na poziomie mikro?”. Fundamentem socjologii analitycznej jest prze-

konanie, że własności zbiorowości społecznych są konsekwencją własności jednostek wchodzących w skład tych zbiorowości. To przekonanie niesie ze sobą teoretycznie i praktycznie doniosłe konsekwencje (Hedström, Bearman 2009):

- Jeśli dwie zbiorowości składają się z jednostek o identycznych cechach, to cechy tychże zbiorowości będą również identyczne.
- Jeśli dwie zbiorowości są od siebie znacząco różne, to jest to wynikiem różnic w cechach jednostek, które wchodzą w skład tychże zbiorowości.
- Teza przeciwna nie jest prawdziwa: z tożsamości cech zbiorowości nie można wnioskować o tożsamości cech jednostek wchodzących w skład tychże zbiorowości. Takie wnioskowanie stanowiłoby przykład tzw. błędu ekologicznego.
- Oznacza to, że podobne cechy zbiorowości (właściwości struktur społecznych na poziomie makro) można uzyskiwać różnymi sposobami, co jest szczególnie istotne z punktu widzenia polityki publicznych.

Podkreślić trzeba, że następstwo makrostruktury w stosunku do sfery mikro nie oznacza braku wpływu wielkich struktur społecznych na działania jednostek. Wręcz przeciwnie – sfera makro może wpływać na decyzje podmiotów funkcjonujących w sposób nieuświadomiony (np. poprzez socjalizację kulturowo utrwalonych wzorców normatywnych), ale także w sposób zupełnie jawny, poprzez fakty społeczne, które podmiot działający bierze pod uwagę jako parametr swojego problemu decyzyjnego.

Socjologia analityczna obiera sobie taki sam cel, co socjologia ogólna, czyli poznanie świata społecznego, przy czym jednocześnie oferuje konkretną strategię poznawania, dochodzenia do wiedzy. Odrzuca możliwość poznania poprzez konstruowanie wszechogarniających praw społecznych o wysokim stopniu ogólności, koncentrując się na wyjaśnianiu obserwowanych faktów społecznych za pomocą teorii o średnim zasięgu. Orędownicy tego nurtu w sposób szczególnie akcentują przekonanie, że świat społeczny może być poznany jedynie poprzez przyjęcie perspektywy indywidualizmu metodologicznego. Czym więc różni się postulaty socjologii analitycznej od tradycji indywidualizmu weberowskiego? W jaki sposób są odmienne od teorii racjonal-

nego wyboru czy też rozwiązań proponowanych przez klasyczną ekonomię? Otóż indywidualizm w ujęciu socjologii analitycznej jest indywidualizmem „strukturalnym”, odrzucającym błędne założenie o atomistycznej niezależności podmiotów działających – od siebie nawzajem i od swoich działań. Podkreśla się, że podmiot działający jest „zakotwiczony” w świecie społecznym, relacjach, strukturach i instytucjach, a te wpływają na kształt, jaki przyjmie jego funkcjonowanie. Ponadto w ujęciu socjologii analitycznej nie ma konieczności zakładania wąsko rozumianej celowej racjonalności podmiotów działających ani ich suwerenności w podejmowaniu aktywności bądź też wzajemnej niezależności działań poszczególnych podmiotów. Wszystko to sprawia, że program socjologii analitycznej można zastosować do badania i wyjaśniania wszelakich sytuacji społecznych i różnego rodzaju faktów społecznych – nie tylko intencjonalnych działań, lecz także ich efektów ubocznych, nie tylko aktów sprawczych, ale i uczuć, przekonań oraz ich konsekwencji. W tym sensie proponowana perspektywa wykracza poza typowe ograniczenia np. nauk ekonomicznych i otwiera się na zastosowanie zaawansowanych technik analitycznych (np. modelowania wieloagentowego). Socjologia analityczna, poprzez badanie zachowań w sferze mikro, umożliwia uzyskanie wglądu w społeczne i zbiorowe konsekwencje tych działań, także w postaci ruchów masowych.

3. Działanie i zmiana społeczna

Socjologia analityczna postuluje tzw. głębokie wyjaśnienie, czyli takie, które dokonywane jest na poziomie operacyjnym, z wykorzystaniem podstawowych, prostych kategorii analitycznych oraz poprzez wskazanie zachodzących między nimi związków przyczynowo-skutkowych. O ile w socjologii mocno zakorzeniła się praktyka opisu rzeczywistości społecznej poprzez wskazywanie regularności i statystycznych zależności pomiędzy zmiennymi, o tyle w świetle postulatów socjologii analitycznej jest to praktyka, najłagodniej rzecz ujmując, niewystarczająca. Wiedza otrzymywana drogą poszukiwania istotnych statystycznie korelacji jest najczęściej powierzchowna i deskryptywna. Dostarcza je-

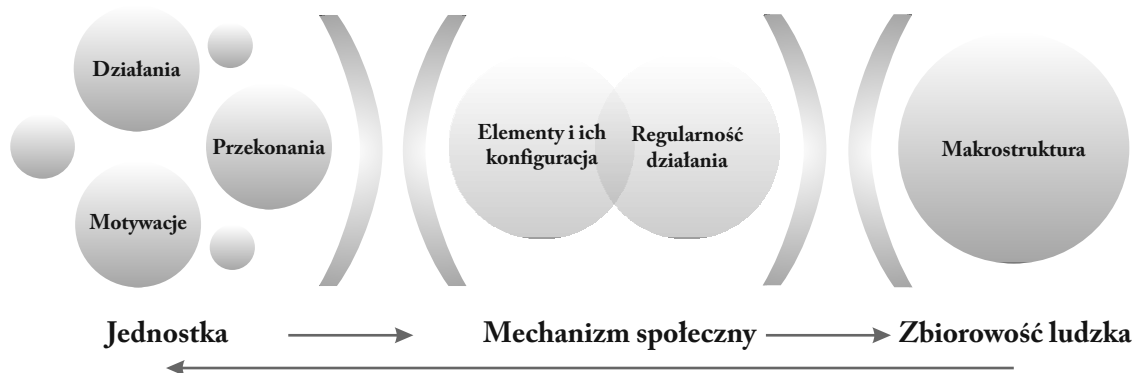
dynie odpowiedzi na pytania: „Jak jest?”, „Co jest widoczne?”, a kluczowe pytania: „Dlaczego tak jest?”, „Z czego wynika obserwowana zależność?” pozostawia bez odpowiedzi. W taki sposób praktykowana, powierzchowna nauka społeczna zbliża socjologię do nauk etnograficznych czy też historycznych i jest mało użyteczna z punktu widzenia analizy i projektowania polityk publicznych. Należy podkreślić, że jedynie powiązanie widocznych efektów z poprzedzającą je przyczyną daje możliwość wprowadzenia systematycznie skutecznej interwencji społecznej. Odpowiedzią na tenże niedostatek głównego nurtu socjologii jest właśnie socjologia analityczna, w której centralną kategorię stanowi „mechanizm społeczny”.

Socjologia analityczna poniekąd nawiązuje do klasycznej metafory społeczeństwa jako maszyny, przy czym odświeża ją, przenosząc tę koncepcję z poziomu makro na poziom mezo – struktur społecznych i instytucji. Poziom makrosocjalny według praktyków socjologii analitycznej jest jedynie punktem wyjścia, dostarcza wyłącznie deskryptywnej wiedzy, ale nie ma potencjału wyjaśniającego. Procesy społeczne realizują się na poziomie mezo poprzez działania podmiotów na poziomie mikro. Aby móc mówić o istnieniu mechanizmu społecznego, należy szczegółowo opisać sposób zachodzenia określonego obserwowanego zjawiska społecznego. W tym celu konieczne jest przejście przez określoną sekwencję zadań analitycznych, takich jak:

- wskazanie elementów, z których składa się mechanizm społeczny (1) oraz opisanie ich własności (2);
- wskazanie powiązań pomiędzy elementami danego mechanizmu (3);
- wskazanie działań podejmowanych przez te elementy – zarówno w pojedynkę (4), jak i we współpracy z innymi elementami danego mechanizmu (5);
- wskazanie efektów działania mechanizmu (6);
- wykazanie regularności w funkcjonowaniu mechanizmu lub jego konsekwencjach (np. za pomocą metod statystycznych) (7).

Elementami budującymi mechanizm społeczny są jednostki i grupy interesu, organizacje, ale także duże i rozproszone zbiorowości ludzkie. Ich cechą wspólną jest możliwość rozpatrywania tych elementów jako grup ludzi działających w określony sposób. Elementy nieosobowe, takie jak np. kultura czy normy organizacyjne, nie stanowią elementów samych w sobie, ale raczej otoczenie, często mocno ukierunkowujące ludzkie działania.

Bazując na przedstawionej sekwencji działań analitycznych, można powiedzieć, że mechanizm społeczny to elementy mające własności, podejmujące działania, zorganizowane w sposób generujący znaczący efekt społeczny – zarówno trwanie, jak i zmianę społeczną. Efekt działania mechanizmu społecznego zależy od własności jego elementów oraz sposobu ich powiązania. Zapewne również od otoczenia – a więc kon-



Ryc. 1. Mechanizm społeczny

Źródło: opracowanie własne.

tekstu społecznego. Wprowadzenie pojęcia „mechanizmu społecznego” pozwala sformułować nową, kontekstową definicję strukturalnego indywidualizmu, który można rozumieć także jako doktrynę metodologiczną postulującą głębokie wyjaśnienie faktów społecznych w kategoriach efektu działania owego mechanizmu (elementów, ich własności, działań i związków pomiędzy nimi, generujących efekt w sposób kolektywny), od tradycyjnego indywidualizmu różniącą się tym, że podkreśla ona znaczenie związków pomiędzy elementami – czyli struktury społecznej i instytucji.

Przedstawiona powyżej procedura dochodzenia do głębokiego wyjaśnienia czyni socjologię analityczną szczególnie atrakcyjną propozycją dla badaczy i komentatorów polityk publicznych, ale przede wszystkim ich twórców. Punktem wyjścia w analitycznie zorientowanym badaniu polityki publicznej byłaby analiza interesariuszy, ich celów, potencjału, uprawnień, wzajemnych zależności. W dalszym kroku należałoby prześledzić działania podejmowane przez tychże interesariuszy oraz powiązać je w przyczynowo-skutkowe relacje z obserwowanymi (np. diagnozowanymi za pomocą badania ankietowego lub analizy wskaźnikowej) efektami tych działań. To z kolei doprowadziłoby do możliwości wskazania hipotez co do mechanizmu lub zestawu mechanizmów społecznych kierujących procesem społecznym, który generuje obserwowane efekty. Taka procedura jest zgodna z zaproponowaną w 2010 r. przez Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych UJ metodologią ewaluacji nakierowaną na badanie kryterium użyteczności (Górniak et al. 2010).

4. Instytucje a mechanizm społeczny – koła zębate społeczeństwa

Socjologia analityczna daje możliwość przełamania impasu, którego nieuchronnie doświadczy badacz skoncentrowany na czysto technicznych, statystycznych zależnościach, nierzadko będących jedynie pozornymi korelacjami, niemającymi merytorycznego sensu tak długo, jak długo ukryty pozostaje mechanizm transmisyjny łączący działanie podmiotów ze społeczną zmianą. Zdaniem zwolenników socjologii analitycz-

nej, mechanizmy społeczne działają niejako na zasadzie „kół zębatach” – obserwowany końcowy efekt ich funkcjonowania jest możliwy tylko i wyłącznie dzięki zazębieniu się i współdziałaniu budujących go elementów.

Pojęcie mechanizmu społecznego w sensie postulowanym przez socjologię analityczną jest wykorzystywane częściej w ekonomii niż w socjologii. Przykładem niech będzie np. mechanizm niewidzialnej ręki rynku. W socjologii często używa się tego terminu w sensie potocznym, wskazując jedynie na ciąg wydarzeń, a nie relacje przyczynowo-skutkowe pomiędzy nimi (Hedström, Swedberg 2005). Nie oznacza to jednak, że nie istnieją pozytywne przykłady. Dość wspomnieć mertonowską koncepcję mechanizmu społecznego jako „procesu społecznego o określonych konsekwencjach dla określonych elementów struktury społecznej” (Merton 1957). Stosowanie koncepcji mechanizmu społecznego rodzi potrzebę wprowadzenia pojęcia instytucji w celu udzielenia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób konstytuują się relacje pomiędzy poszczególnymi elementami owego mechanizmu, oraz co jest gwarantem trwałości tych relacji. To właśnie pojęcie instytucji stanowi poręczne rozwiązanie problemu koordynacji i trwałości. Socjologia klasycznie ujmuje instytucje jako „trwałe elementy ładu społecznego, uregulowane i usankcjonowane formy działalności, uznane sposoby rozwiązywania problemów współpracy i współżycia (...)” (Szacki 2006). Jednak szczególnie adekwatnej w tym kontekście definicji instytucji dostarczają ekonomicznie ugruntowane teorie neoinstytucjonalne, kładące nacisk na ograniczającą i regulującą funkcję instytucji (North 1990).

W literaturze przedmiotu, do wyjaśniania złożoności świata społecznego, najczęściej wskazuje się dwie sztandarowe aplikacje socjologii analitycznej. Jedną z nich jest badanie wzorców segregacji rezydencjalnej przeprowadzonej przez Thomasa Schellinga (1978), które wykazało, że niewielka preferencja na rzecz zamieszkiwania w sąsiedztwie osób podobnych do nas samych może w stosunkowo krótkim czasie doprowadzić do powstania jednolitych klastrów rezydencjalnych. Wnioski uzyskane przez Schellinga mają doniosłe znaczenie dla zrozumienia mechanizmów segregacji rasowej oraz dobitnie wskazują,

że jednostkowe decyzje podejmowane na poziomie mikro, gdy przybierają charakter masowy, wywierają ogromny wpływ na postać wielkich struktur społecznych. Wyniki Schellinga wspierają wcześniej przedstawioną tezę głoszącą, że zmiany zachodzące w sferze makro są następniem działań podmiotów funkcjonujących na poziomie mikro.

Drugim przykładem jest przeprowadzone kilka lat temu socjometryczne badanie sieci relacji romantycznych w jednej z amerykańskich szkół średnich (Bearman, Moody, Stovel 2004), które wykazało, że do pewnego stopnia afektywne i spontaniczne decyzje o wejściu w związek są moderowane przez kulturowo określoną normę: nie wiąże się z byłym partnerem obecnego partnera swojego byłego partnera. Ta oraz kilka innych norm o charakterze mikrospołecznym (np. chłopcy spotykają się z reguły z młodszymi partnerkami, a dziewczęta ze starszymi partnerami, osoby niepalące unikają palaczy itp.) wyjaśnia ogólny kształt sieci relacji seksualnych w badanej społeczności.

Te dwa przykłady wskazują na duży potencjał socjologii analitycznej do wyjaśniania spontanicznych, pozornie nieregularnych masowych i sieciowych zjawisk społecznych. Szczególnie obiecujące w tym zakresie wydają się techniki modelowania wieloagentowego, umożliwiające tworzenie złożonych modeli obejmujących ogromną liczbę aktorów przy stosunkowo niewielkiej liczbie parametrów lub/dzięki zastosowaniu modelowania bayesowskiego – nawet z zastosowaniem losowo wygenerowanych parametrów (Hedström 2005; Demeulenaere 2011).

5. Przykład zastosowania w badaniu zjawisk społecznych

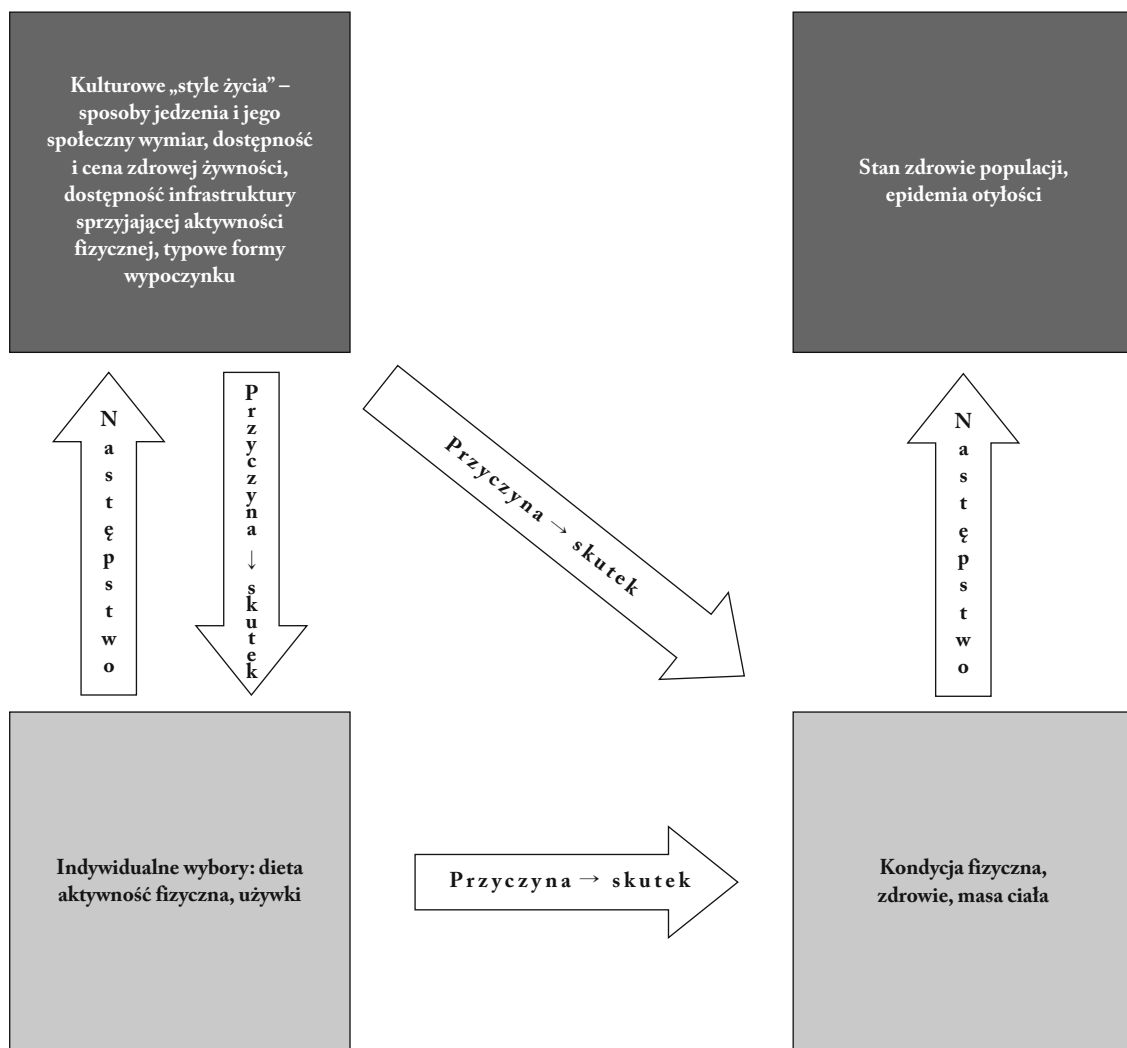
Kolejny przykład ma na celu pokazanie, w jaki sposób założenia i pojęcia socjologii analitycznej mogą okazać się przydatne w rozumieniu mechanizmów generujących problem społeczny i projektowaniu skutecznych polityk publicznych. Tylko nieliczne polityki publiczne okazują się spektakularnym sukcesem, wiele z nich uzyskuje skromne wyniki, a część kończy się porażką. Kluczem do zaprojektowania skutecznych i użytecznych polityk publicznych jest zrozumienie

związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy działaniami jednostek na poziomie mikro oraz cechami zbiorowości na poziomie makro. Przykład jest doniosły – w krajach europejskich i Ameryce Północnej panuje epidemia otyłości oraz związanych z nią innych chorób cywilizacyjnych, takich jak cukrzyca czy miażdżycy. W 2008 r. prawie 70% dorosłych Amerykanów miało nadwagę. Co ciekawe, Polaków z nadwagą było niewiele mniej – niemal 55%. Dla porównania – w tym czasie BMI większe niż 25 zanotowano u około 11% Hindusów¹ (WHO 2008), co pokazuje, jak ogromne jest zróżnicowanie problemu pomiędzy różnymi społeczeństwami. Efekty szeroko zakrojonych i kosztownych akcji informacyjnych zachęcających do stosowania zdrowej diety i podjęcia regularnej aktywności fizycznej są znikome. Dlaczego tak ciężko jest skłonić ludzi do dokonywania właściwych wyborów w obliczu tak wielu mocnych dowodów na to, że zły styl życia prowadzi do poważnych chorób i przedwczesnej śmierci? Oprócz oczywistych mechanizmów psychologicznych (np. brak umiejętności odroczenia nagrody) czy biologicznych (np. uzależnienie od cukrów) ogromną rolę odgrywają czynniki społeczne. Pokażemy ten mechanizm na rycinie 2.

Dwa położone na dole pola odpowiadają cechom mikrostruktury – odnoszą się do wyborów i cech jednostek. Dwa pola położone na górze rysunku odpowiadają cechom makrostruktury – społeczeństw czy też populacji. Jest czymś oczywistym, że epidemia otyłości stanowi następstwo dużego udziału osób otyłych w danym społeczeństwie. Z kolei otyłość na poziomie indywidualnym jest wynikiem dokonywania niewłaściwych wyborów zdrowotnych – szczególnie w zakresie diety i aktywności fizycznej. Warto jednak zauważyć, że te „niewłaściwe wybory” często są uwarunkowane przez takie cechy makrospołeczne, jak: dostępność i cena zdrowej żywności, kultura jedzenia i wypoczynku oraz społeczny wymiar stylu życia. Co szczególnie ważne, indywidualne wybory tę kulturę współtworzą i podtrzymują.

Jak pisze Geoffrey Rose: „Osobisty styl życia jest uwarunkowany społecznie (...) Jednostki z małym prawdopodobieństwem będą odżywia-

¹ Dane z roku 2008.



Ryc. 2. Związki mikro- i makrostruktury w perspektywie socjologii analitycznej na przykładzie problemu epidemii otyłości

Źródło: opracowanie własne na podst.: Headstrom, Bearman 2009, s. 11 ze zmianami.

ły się inaczej niż ich rodzina i inne bliskie kręgi społeczne. Nie ma sensu oczekiwać od ludzi, że zachowają się inaczej niż ich otoczenia. Lepiej poszukać możliwości zmiany ogólnych norm rządzących zachowaniem oraz okoliczności ułatwiających jej dokonanie”² (Rose, Khaw, Marmot 2008). W literaturze coraz częściej pojawiają się głosy wskazujące, że interwencje prowadzone na poziomie indywidualnym (edukacja

prozdrowotna, doradztwo) przynoszą stosunkowo niewielkie rezultaty w porównaniu z poniesionymi nakładami (Frieden 2010). Trwałą i znaczącą zmianę najłatwiej jest uzyskać, celując z interwencją w poziomy makrostrukturalne – poziom zmiany polityk publicznych (nie tylko prozdrowotnych, lecz także społecznych) oraz trwałych rozwiązań systemowych, takich jak np. opodatkowanie niezdrowej żywności lub ustawowe wyeliminowanie szczególnie niekorzystnych składników (tłuszcze trans), budowa

² Tłumaczenie własne autorki.

infrastruktury dla transportu rowerowego, chodników i parków etc.

Wszystkie powyższe obserwacje poczyniono na gruncie polityk zdrowotnych, bez związku z postulatami socjologii analitycznej. Jednak dopiero osadzenie obserwowanych zależności na kanwie założeń tej propozycji analitycznej pozwala zaproponować konkretne rozwiązania, które w tym przypadku musiałyby wyrastać ze szczegółowych badań na poziomie mikro i dążyć do zmiany kontekstu makrosocjalnego warunkującego indywidualne decyzje ludzkie w zakresie profilaktyki zdrowotnej.

6. Zamiast podsumowania – „za i przeciw” w odniesieniu do socjologii analitycznej

Krytycy podejścia proponowanego przez propagatorów socjologii analitycznej za jej główną słabość uważają brak precyzyjnej i wyczerpującej definicji pojęcia „mechanizmu społecznego” oraz wynikającą z tego wielość jego desygnatów. Krytyka ta jest warta rozważenia, choć nie podważa w żaden fundamentalny sposób przydatności tej kategorii dla analizy socjologicznej. W praktyce badawczej nakierowanej na poszukiwanie mechanizmu społecznego szukamy konfiguracji elementów mających pewne własności, prowadzących do wystąpienia obserwowanego efektu – otwieramy czarną skrzynkę i zaglądamy do środka. Stosujemy podejście abdukcyjne, nakierowane na odnajdywanie najbardziej prawdopodobnych wyjaśnień obserwowanych faktów w zakresie badania socjologicznego. Pragmatyczne, a nie filozoficzne ukierunkowanie socjologii analitycznej oraz praktyczne podejście do mechanizmu społecznego jako przydatnej kategorii analitycznej w pewnej mierze uchyla tę krytykę.

Uchyla tym bardziej, że perspektywa socjologii analitycznej ma wiele do zaoferowania socjologowi, analitykowi, badaczowi polityk publicznych. Wykracza ona poza opis rzeczywistości społecznej i dąży do jej zrozumienia, a więc wyjaśniania w sposób głęboki i w kategoriach mechanizmu przyczynowo-skutkowego. Jest elastyczną strategią poznawczą możliwą do zastosowania łącznie z różnymi paradygmatami ontologicznych

mi, nie stanowiąc jednak bezpośrednio konkurencji dla ujęć teoretycznych o wysokim poziomie ogólności. Poprzez wprowadzenie centralnej kategorii analitycznej „mechanizmu społecznego” może je operacyjnie skutecznie uzupełniać. Jest kompatybilna z powszechnie stosowanymi technikami badawczymi (etnograficznymi, sondażowymi etc.). Jednak prawdopodobnie często będzie wykorzystywała techniki wykraczające poza konwencjonalny warsztat narzędziowy typowego socjologa i postulowała techniki eksperymentalne oraz quasi-eksperymentalne, w tym rozmaite schematy kontrfaktyczne, teorię gier czy modelowanie wieloagentowe. Badanie socjologiczne zakorzenione w perspektywie socjologii analitycznej jest tak ustrukturyzowane, że umożliwia poznanie i pomiar wszelakich typów efektów (zarówno zamierzonych, jak i niezamierzonych) oraz różnego typu działania: celowo racjonalne, nakierowane na wartości, afektywne, a także wynikające z tradycji.

Dotychczasowe doświadczenia pokazują, że paradygmat socjologii analitycznej oferuje badaczom potencjał prostego wyjaśnienia skomplikowanych zjawisk społecznych (*vide* model segregacji rezydencjalnej Schellinga). Warto zastosować tę perspektywę po to, aby wyjaśnić doniosłe zjawiska społeczne. Warto postulaty socjologii analitycznej wykorzystać praktycznie, także w ocenie i projektowaniu polityk publicznych.

Literatura

Bearman P., Moody J., Stovel K. (2004). „Chains of affection: The structure of adolescent romantic and sexual networks”, *American Journal of Sociology*, t. 110, nr 1, s. 44–91.

Demeulenaere P. (red.) (2011). *Analytical Sociology and Social Mechanisms*. New York: Cambridge University Press.

Frieden T.R. (2010). „A framework for public health action: The health impact pyramid”, *American Journal of Public Health*, t. 100, nr 4, s. 590–595.

Górniak J. et al. (2010). *Ewaluacja oparta na badaniu użyteczności. Analiza w kontekście realizacji zasady good governance w wybranych programach operacyjnych*. Kraków–Warszawa: Uniwersytet Jagielloński, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.

Hedström P. (2005). *Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology*. New York: Cambridge University Press.

Hedström P., Bearman P. (2009). „What is analytical sociology all about? An introductory essay”, w: *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. New York: Oxford University Press.

Hedström P., Swedberg R. (2005). *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. New York: Cambridge University Press.

Leuridan B. (2012). „What are mechanisms in social science?”, *Metascience*, t. 21, nr 2.

Merton R.K. (1957). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.

North D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.

Rose G., Khaw K.T., Marmot M. (2008). *Rose's Strategy of Preventive Medicine*. Oxford–New York: Oxford University Press.

Schelling T. (1978). *Micromotives and Macrobehaviour*. New York: Norton.

Smangs M. (2012). Book Review: P. Hedström, P. Bearman (red.), „The Oxford handbook of analytical sociology”, *British Journal of Sociology*, t. 3, nr 63.

Szacki J. (2006). *Historia myśli socjologicznej. Wydanie Nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Weber M. (1994). *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, przekł. J. Miziński. Lublin: Wydawnictwo Test.

WHO (2008). *Global Health Observatory Data Repository*, <http://apps.who.int/gho/data/node.main.A896?lang=en> [dostęp: 20.09.2013].

Analytical sociology as a universal research programme explaining social phenomena and effective policy making

The abundance of theoretical approaches in sociology does not translate into explanatory potential of this discipline which nowadays too often finds mere description sufficient. The proposition of an “analytical sociology paradigm” stems from the disappointment with the indolence of sociology as a science unable to provide causal explanations. The paradigm is based on the concept of structural individualism and assumes that a characteristic of a collective can be derived from a set of characteristics of individuals which are mediated by the social structure. By setting “a social mechanism” as the central element of the explanatory process, this research programme effectively links micro and macrosphere of human activity and its consequences, regardless of whether they are planned or purposively rational. As such, “the analytical sociology” gives hope for a better, more accurate evaluation and design of public policies.

Keywords: analytical sociology, social mechanism, structural individualism, public policies.